

Володимир МАКЛЮЧЕНКО

м. Остроз

**ОЦІНКА ДІЯЛЬНОСТІ ТА ТВОРЧОГО ДОРОБКУ
ДМИТРА ТУПТАЛА МИТРОПОЛИТОМ ІЛАРІОНОМ
(ІВАНОМ ОГІЄНКОМ)**

Видатний вчений, церковний і культурний діяч Іван Огієнко присвятив Дмитру Тупталу поему “На чужині” та монографію “Святий Дмитро туптало. Його життя і праця”. Стаття присвячена дослідженню оцінки діяльності та творчого доробку Д. Туптала І. Огієнком.

The famous scientist, church and cultural figure Ivan Ogijenko devoted his poem “At the strange land” and monograph “St. Dmytro Tuptalo. His life and activity” to Dmytro Tuptalo. The article deals with the avaluation of D. Tuptalo’s activity and creative work by I. Ogijenko.

Вагомий внесок у розвиток українознавства вніс видатний вчений, педагог, державний, громадський, церковний і культурний діяч І. Огієнко. До недавнього часу його творча діяльність не висвітлювалась в радянській науці, оскільки у 1917-1920 рр. він брав активну участь у національно-визвольних змаганнях [5, 7]. Лише українська діаспора знала митрополита Іларіона як постать всеукраїнського і світового масштабу [3, 97].

Після поразки національної революції жив у еміграції. І лише нині багатюща наукова спадщина вченого повертається до широкого читацького загалу. Серед творів І. Огієнка значне місце займають його історичні науково-популярні дослідження про діяльність великих українців [2]. Особливу увагу приділяв він святому Д. Тупталу, якому присвятив драматичну поему “На чужині” та монографію “Святий Дмитро Туптало. Його життя і праця”.

Святий Дмитро Ростовський (в миру Данило Туптало) народився у грудні 1951 р. у м. Макарові Київської губернії в ро-

дині козацького сотника. Незабаром його батьки переселилися до Києва. Вони були дуже побожними людьми і прагнули виховати такими ж своїх дітей. Початкову освіту малий Данило здобував вдома, а потім навчався в Києво-Могилянській колегії. У 1668 р. постригся в ченці у Київському Кирилівському монастирі, прийнявши ім'я Дмитрія. Видатний український історик М. Костомаров так описував релігійну схильність молодого монаха: “Данило від природи мав живу уяву та глибоке чуття, тому мав глибоку релігійність і постановив постригтися в монахи. Його настрою допомагала сумна доля України: навкруги себе він бачив кров, сльози, бідоту... Одна біда тягла за собою другу біду, і не видно було кінця цьому важкому стану України” [2, 315]. Незабаром Дмитро був рукопокладений митрополитом Київським Йосипом Нелюбовичем-Тупальським в диякони. Треба відзначити, що митрополита Нелюбовича-Тупальського, який був близьким дорадником гетьмана П. Дорошенка і стояв на позиціях незалежності української церкви, Москва не визнавала. А саме до нього у м. Канів поїхав на висвячення молодий чернець, який поділяв погляди митрополита. Про це, до речі, стверджує такий авторитетний дослідник життя і творчості Д. Туптала, як проф. І. Шляпкін. Він пише, що Д. Туптало був прихильником самостійності малоросійської церкви і не надто любив Московську державу [1, 281].

Д. Туптало жив у трагічний період української історії – період Руїни. Смерть Б. Хмельницького підірвала підвалини української держави. Посилення тиску на Україну з боку Москви, Польщі й Туреччини поступово поділило Військо Запорозьке на два табори, які почали боротьбу між собою. То був період суспільного розбрату, чужоземної інтервенції, фактичної громадянської війни. У 1675 р. ієромонах Д. Туптало на запрошення архієпископа Л. Барановича приїздить в Чернігів. Йому доручають написати працю про чудеса Іллінської Божої Матері. З великим зацікавленням вивчає Д. Туптало церковні архіви, і через два роки з'являється книга “Чуда Пресвятої і Препоблагословенної Діви Марії діючія от Образа Єї чудотворного в монастиру св. славного пророка Іллі Чернігівськом”. Вона була надрукована в Новгород-Сіверській друкарні і мала великий

успіх серед читачів. Пізніше ця праця була перероблена і видана під назвою “Руно орошеное”. Чернігівський період життя Д. Туптала характеризується його енергійною проповідницькою діяльністю. Він близько зійшовся з письменником Іоаникієм Галятовським – автором підручника з риторики “Наука або способ зложеня казань” [1, 281].

Аналізуючи проповідницьку діяльність Д. Туптала, І. Огієнко вказує, що від схоластичних проповідей, які переважали на початку його церковної діяльності, він переходить до проповідей глибоко змістовних, правдивих, спрямованих на захист простого люду. Особливо приваблювали проповіді Д. Туптала соціального змісту. В одній із них святий говорить: “Коли багач їсть, то труди бідних він їсть. А коли п’є – кров людську п’є, людськими слізьми вмивається” [Цит. за вид.: 2, 274]. Ще з більшою гостротою звучить критика, спрямована проти несправедливості тогочасного суспільства. В проповіді “Де подітись Царству Божому на землі” проповідник підкреслює: “Було воно в палатах знатних людей, але там побачило багатство зібране грабунком, крадіжкою, кривдою... Пішло воно до купців, а там обманна міра, обманна вага. У міністерствах і по ратушах Царство небесне знайшло саму несправедливість, і стоїть там плачучи пророк Михей. Царство небесне запитало його, чого він плаче, а він відказав: горе мені. Бо між людьми нема вже правдочинця. Думає Царство Боже: піду в церкву, там же перебуває Господь, і мені личить там перебувати. Увійшло воно до Церкви і бачить: одні дрімають, інші говорять один з одним про мирське, а ті тільки тілом у церкві стоять, а розум їх невідомо де літає, клірики читають і співають безуважно. Священники з дияконами у вітварі лаються, а часом і б’ються” [Цит. за вид.: 2, 275]. Цю проповідь не могла не помітити царська цензура і уже згодом її вилучили з творів Д. Туптала.

І. Огієнко вважає, що Д. Туптало залишив дуже помітний слід в українській агіографії кінця XVII – поч. XVIII ст. Відомо, що українська церква ще з давніх-давен прагнула видати життя святих. Писати життя святих в Україні почали дуже рано – уже в XIII ст. У Києво-Печерській Лаврі – центрі релігійного і духовного життя українського народу – було створено “Києво-

Печерський патерик” – збірник оповідань про ченців Києво-Печерської лаври. Пізніше за дорученням митрополита Петра Могили єпископ Сильвестр Косів підготував і видав у 1635 р. книгу “Патерикон або життя святих Києво-Печерської Лаври”. Про життя деяких святих у поетичній формі польською мовою писав Лазар Баранович. У 1684 р. за капітальну працю з життя святих взявся Д. Туптало. З цієї нагоди у його щоденнику зроблено такий напис: “З Божою поміччю, на послух, почав писати життя святих. Дай, Боже, докінчити!”.

“Четьї-Мінеї” написані на основі багатьох джерел (біля 60), насамперед Біблії, творів отців Церкви, “Києво-Печерського патерика”, різноманітних рукописних збірників житійного матеріалу, “Великих Четьїв-Мінеїв” митрополита Макарія, величезного грецького житійного зведення Симеона Метафраста та ін. До використаних джерел Д. Туптало ставився критично, любив повторювати слова, що неправду про всякого святого говорити не можна. Крім власне житій, у “Четьях-Мінеях” наводяться також повчальні слова на дні пам’яті відповідних святих, на початку і наприкінці кожного тому вкрапляються то просторіші то стисліше невеликі трактати на історичні теми.

Перший том “Житій святих” вийшов у вересні 1689 р., а четвертий, останній, у травні 1705 р. З цього приводу літописець Величко писав, що “Четьї-Мінеї” “...серця людей книжних духовною радістю наповнила”. Український народ одержав книги, на яких протягом тривалого часу виховувались монахи, духовенство, побожні люди [1; 283]. У XVIII-XIX ст. праця Д. Туптала неодноразово передавалась, але вже у відредагованому вигляді. Мова творів Св. Дмитрія, що, за висловом М. Костомарова, відзначалась легкістю читання, була цілковито русифікована. “Четьї-Мінеї” стали улюбленою книгою для широких мас населення потягом тривалого часу. Їх продовжували читати і в XIX ст.

Діяльність Д. Туптала не обмежувалась релігійними рамками. Він знаний і як учений-історик. З його історичних праць виділяються “Літопис”, виданий у Москві в 1784 р. Потреба у такій праці була величезною, оскільки сам автор зазначав, що у нашій малоросійській землі трудно знайти слов’янську біблію і

мало хто з духовенства знає порядок біблійних історій. З інших історичних праць слід назвати “Каталог російських митрополитів”, а також “Діяріуш”, у якому проводились щоденні записи протягом багатьох років.

Туптало був і глибоким мислителем, філософом. Його “Алфавит Духовний” містить філософські роздуми про земне життя людини, найвищий смисл якого – злитися з Господом.

Не обминув І. Огієнко і характеристики літературної творчості Д. Туптала, нахил до якої виявився у нього надзвичайно рано. До нашого часу дійшли вісім духовних віршів, що були покладені на музику. Серед них заслуговують на увагу “Ісусе мій Прелюбезний, серце слабосте” та “Похвалу принесу сладкому Ісусу”.

З 1702 р. Д. Туптало стає митрополитом Ростовським. Тут він уперше зустрівся з народним побутом Росії, і його важко вразили брутальні риси цього побуту, моральне здичавіння і темнота не тільки наодної маси, але самих пастирів. У всій Ростовській єпархії не існувало жодного навчального закладу. З великою енергією приступив владика до пастирської праці. У першому посланні до мирян він висловив основні наріжники своєї майбутньої діяльності: “Я прийшов до вас не собі догоджати, але навчати непорядних, потішати слабодухих, заступатися за немічних, добрих любити, злих милостиво карати, старатися про користь для всіх, шукати для всіх спасіння, за всіх молитися” [Цит. за вид.: 2, 293].

Широку релігійну діяльність митрополит поєднував з освітньою. За його ініціативою 1 жовтня 1702 р. у Ростові було відкрито школу, в якій навчалися діти різних станів населення. У школі працювали учителі з Києва. У ній діяв шкільний театр, на сцені якого ставились комедії і драми. Ставились також драматичні твори і самого митрополита. Відомо, наприклад, що “Рождественская драма” була поставлена в Ростові 4 січня 1703 р. Драма належить до так званого різдвяного циклу. На основі Євангелія розповідається про народження Христа та про дії нечестивого Ірода. Текст другої різдвяної драми “Ростовське действо” до нас не дійшов. Знаємо лише назви її трьох актів. Це “Гріхопадіння Адама в раю”, “Перемога Давида над

Голіафом”, “Перемога світу над дияволом”. Деякі дослідники вважають, що Туптало написав свої драми ще в Україні. У Ростові вони були ним лише відредаговані, пристосовані до російського глядача. Існує також думка, що драми написали учителі Ростовської школи. Але, як підкреслює І. Огієнко, з цього виводу не наводяться ніякі докази.

Творчість Туптала впливала на розвиток української поезії і драматургії, вона відбивалася в оповідному стилі Г. Квітки-Основ'яненка. Деякі біографи творчості Т. Шевченка стверджують, що вона мала певний вплив на формування його світогляду. До речі, Т. Шевченка цікавили не тільки твори Святого, але і його пастирська діяльність. Схвально відгукується поет про один із благородних вчинків Д. Туптала у вірші “Заступила чорна хмара...”

*Тільки ти, святий Ростовський
Згадав у темниці
Свого друга великого
І звелів каплицю
Над гетьманом змурувати
І Богу молитись
За гетьмана, панахиду
За Петра служити [6, 260].*

Д. Туптало був невтомним трудівником на ниві релігійній, освітній, науковій. Його ім'я вписано золотими літерами в історію української і російської православних церков, в історію вітчизняної культури.

Література:

1. Іван Огієнко. Українська церква за час руїни. – К., 2006.
2. Митрополит Іларіон (Іван Огієнко). Життєписи великих українців. – К., 1999.
3. Мулик-Луцик Ю. Наукова праця митрополита Іларіона. – Вінніпег, 1958.
4. Тарас Шевченко. Вибрані вірші та поеми. – К., 2004.
5. Тимошик М. Невтомний сівач на українознавстві. Передмова до книги Івана Огієнка “Історія українського друкарства”. – К., 1991.